

Dijital Ebeveynlik, Aşı Kararsızlığı ve COVID-19: Dijital Ebeveynlerin COVID-19 Aşısı Karşıtlığına İlişkin Tutumlarının Belirlenmesi

Digital Parenthood, Vaccine Hesitancy and COVID-19: Determining Digital Parents' Attitudes on COVID-19 Anti-Vaccination Movement

Derya Gül Ünlü, Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, E-posta: derya.gul@istanbul.edu.tr
Yıldırım Kesgin, Dr. Öğr. Üyesi, Üsküdar Üniversitesi Gazetecilik Bölümü, E-posta: yildirim.kesgin@uskudar.edu.tr

<https://doi.org/10.47998/ikad.994956>

Anahtar Kelimeler:

Dijital Ebeveynlik,
Aşı Kararsızlığı,
COVID-19,
COVID-19 Aşısı,
Aşı Karşıtlığı.

Öz

COVID-19 aşlarının üretimi ve aşılamanın başlamasıyla birlikte, aşların içeriği ve niteliğine ilişkin çok sayıda farklı görüş gündeme gelmiştir. Aşıyla ilgili bilgi edinmek isteyen bireyler tarafından söz konusu farklı görüşlerin yakından takip edildiği bu süreçte, aşının birey sağlığı üzerindeki olumsuz sonuçları hakkında çok sayıda gerçek dışı içerik de dolaşım bulmuştur. Özellikle dijital ortam üzerinden COVID-19 aşısına dair olumsuz söylemlerin hızla yayılması, bireylerin aşının niteliğine şüpheyle yaklaşımları ve aşı yaptırmaya kararsızlığı duymaları gibi sonuçlara yol açması bakımından oldukça önem taşımakta, COVID-19 pandemisiyle mücadelenin en önemli aşamalarından biri olan aşılamanın önünde engel teşkil etmektedir. Bu problematikten yola çıkan araştırma kapsamında, aşılamanın başlamasıyla birlikte, ebeveynlik pratikleri için dijital ortamdan aktif olarak yararlanan bireylerin kendileri ve çocuklarıyla ilgili olarak COVID-19 aşısı karşıtlığına ilişkin tutumlarına odaklanılmaktadır. Bu doğrultuda, dijital ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığına yönelik tutumlarının belirlenmesi ve çeşitli değişkenlerle ilişkisinin ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Bu amaca uygun olarak, soru formuna dayanan ilişkisel bir alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda, dijital ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtı olmadıkları; ancak dijital annelerin, yüksek eğitilmiş ebeveynlerin ve aşı karşıtlığıyla ilgili dijital platformları takip ederek karşılaştıkları içerikleri güvenilir bulan ebeveynlerin aşı kararsızlıklarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Keywords:

Digital Parenting,
Vaccine Hesitancy,
COVID-19,
COVID-19 Vaccine,
Vaccine Opposition.

Abstract

With the production of COVID-19 vaccines and the start of vaccination, many different views on the content and quality of vaccines have come to the fore. In this process, in which these different opinions are closely followed by individuals who want to learn about the vaccine, a lot of unrealistic content about the negative effects of the vaccine on the health of the individual has also been found. The rapid spread of negative rhetoric about the COVID-19 vaccine, especially over the digital environment, is of great importance in terms of causing individuals to be skeptical of the quality of the vaccine and to be indecisive about vaccination, and it is an obstacle to vaccination, which is one of the most important stages of the fight against the COVID-19 pandemic. Based on this problematic, the research focuses on the attitudes of individuals who actively benefit from the digital environment for their parenting practices, with the initiation of vaccination, regarding themselves and their children, towards the COVID-19 vaccine opposition. In this direction, it is aimed to determine the attitudes of digital parents towards the COVID-19 vaccine opposition and to reveal the relationship with various variables. For this purpose, a relational field study based on a questionnaire was conducted. As a result of the study, digital parents are not anti-COVID-19 vaccine; however, it has been determined that the vaccination indecision of digital mothers, highly educated parents, and parents who find the content they encounter reliable by following digital platforms about anti-vaccination is higher.

Giriş

Tüm dünyayı etkisi altına alarak, her geçen gün artan sayıda ölüme neden olan COVID-19 virüsü kaynaklı salgına karşı ciddi önlemler alınmış ve kısa sürede birçok farklı ülkede aşı çalışmaları başlatılmıştır. Çalışmaların tamamlanması ve aşılmanın başlaması beraberinde, aşıların içeriği ve niteliğine yönelik tartışmaları da getirmiştir. Konu hakkında bilgi sahibi olmak isteyen her birey tarafından aşı gelişmelerinin yakından takip edildiği bu süreçte, medyada çok sayıda farklı görüş yer bulmuş; özellikle dijital platformlarda aşıların niteliği ve olası yan etkilerine dair çok sayıda komplo teorisi içeren, gerçek dışı içerik dolaşıma girmiştir.

COVID-19 virüsü hakkında çoğu zaman okuyucuların güvendiği kaynaklardan da gelebilen gerçek dışı ya da gerçeği çarpıtan haber içeriklerine (Ljungholm ve Olah, 2020; Ülker, 2021) olan inanç, hastalık hakkında bireyleri yanlış yönlendirerek (Sceri ve Grech, 2020), gereken önlemlerin alınmasını engellemektedir (Ülker, 2021). Virüsün yayılımının azaltılmasına ilişkin bahsi geçen önlemlerin başında ise; şüphesiz COVID-19 aşısı uygulamaları gelmektedir. Bu bağlamda, COVID-19 aşısı karşıtı gerçek dışı haber içerikleri ve aşı kabulü arasındaki ilişkiye odaklanan çeşitli araştırma sonuçlarında; bireylerin aşının olumsuz etkileri hakkındaki içerikler dolayısıyla aşının niteliğine kuşkuyla yaklaştıkları ve aşının önemli yan etkilerinin olacağını düşünmeleri neticesinde (Catalan-Matamoros ve Elias, 2020; Loomba vd., 2021; Marco-Franco vd., 2021; Roozenbeek vd., 2020; Sallam vd., 2021) aşı kabulünün olumsuz etkilendiği görülmüştür. Söz konusu aşı karşıtı içerikleri takip eden bireyler arasında özellikle ebeveynlerin daha yüksek düzeyde aşı kararsızlığı yaşadığı belirtilmektedir (Dillon, 2021; Rozbroj vd., 2019). Bu çerçevede değerlendirildiğinde hem kendilerinin, hem de çocuklarının aşı olma kararları üzerinde belirleyici olan ebeveynlerin, aşıya dair tutumlarının karşılaştıkları içeriklere bağlı olarak nasıl şekillendiğinin de anlaşılması oldukça önem taşımaktadır. Çünkü durağan bir tutum olmayan aşı kararsızlığı, sahip olunan anlık bilgiye, duygu durumuna ve hastalığın algılanan riskine bağlı olarak farklılaşmaktadır (Loomba vd., 2021). Bu durumun ebeveynlik pratikleri kapsamında dijital ortamı aktif olarak kullanan, çeşitli dijital kanallar üzerinden kendileri ve çocuklarıyla ilgili sağlık bilgisini arayan, kendi deneyimlerini ya da fikirlerini diğerleriyle paylaşan dijital ebeveynler (Gül-Ünlü, 2020; Lupton vd., 2016) nezdinde değerlendirilmesi ise ayrı bir gereklilik olarak görülmektedir. Çevrimiçi ortamda aşısı karşıtı içerikle kolaylıkla karşılaşabilen dijital ebeveynler, söz konusu içerikleri kişisel hesapları üzerinden diğer ebeveynlerle paylaşarak yayabilmekte ve kendi kararlarının yanı sıra etkileşim halinde buldukları diğer ebeveynlerin aşı olma kararları üzerinde de belirleyici olabilmekteledir (Getman vd., 2018; Smith & Graham, 2019). Bu bakımdan, dijital ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığına ilişkin tutumlarının belirlenmesi ve bu tutumlarının karşılaştıkları aşı karşıtı içeriklere bağlı olarak nasıl şekillendiğinin ortaya koyulmasının önem taşıdığı düşünülmektedir.

Dijital ortamda aktif biçimde var olan ebeveynler, karşılaştıkları aşı karşıtı içeriklere bağlı olarak, yüksek düzeyde aşı kararsızlığı yaşayabilmekte (Ashfield & Donelle, 2020; Kata, 2012; LaVail & Kennedy, 2012; Weiner vd., 2015; Wheeler & Bутtenheim, 2013; Wittman & Zikmund-Fisher, 2012), yaşanan bu aşı kararsızlığı ise hem aşı olmaya, hem de aşıya dair olumlu bir toplumsal algı inşa edilmesine engel teşkil edebilmektedir. Bu

sorunsaldan yola çıkan araştırma kapsamında, aşılamanın başlamasıyla birlikte, dijital ortam üzerinden aşı gelişmelerini takip eden ebeveynlerin kendileri ve çocuklarıyla ilgili olarak COVID-19 aşısı karşıtlığına ilişkin tutumlarına odaklanılmakta; dijital ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığına yönelik tutumlarının belirlenerek, çeşitli değişkenlerle ilişkisinin ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda aşağıda öncelikle dijital ebeveynlik pratiklerine değinilerek, dijital platformlarda karşılaşılan içeriğe bağlı olarak yaşanan aşı kararsızlığı ve COVID-19 aşısı karşıtlığı ele alınacak, sonrasında ise ulaşılan araştırma bulguları aktarılacaktır.

Dijital Ortam ve Aşı Karşıtlığı

Aşı karşıtlığı ya da aşı kararsızlığı; aşığı tamamen reddetmek, aşı olmayı geciktirmek ya da aşının işe yarayacağını kabul etmekle birlikte, aşılama konusunda tereddütte kalmak anlamına gelmektedir. Aşının tarihi kadar eski olan ancak günümüzde çoğunlukla aşılamanın etkinliği ve risklerinin sorgulanmasına dayanan (Wolfe ve Sharp, 2002) aşı kararsızlığından kaynaklanan aşı reddi vakaları, aşılama oranlarında düşümlere neden olmakta ve aşı ile korunabilir hastalıkların artışına yol açmaktadır (Gür, 2019: 1). Çünkü toplumsal bağışıklığın kazanılabilmesi için topluluk üyelerinin yüksek aşılama oranına sahip olması gerekmekte ve bu aşılama oranı ile toplumun sadece aşılama oranına sahip olmayan kesimlerinin de korunması sağlanmaktadır (Yiğit vd., 2020). Bu bakımdan, aşı karşıtlığı sadece aşı olmayı reddeden bireyi değil, tüm toplumun sağlığını tehdit etmesi nedeniyle oldukça önem taşımaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü tarafından da ilk on küresel sağlık tehdidinden biri olarak değerlendirilen aşı kararsızlığının (WHO, 2019), son yıllarda ciddi bir yükselişte olduğu belirtilmektedir (Gür, 2019; McClure, 2017). Söz konusu hareketin yükselişinde ise; dijital platformların önemli bir rol oynadığını, bireylerin dijital ortamda karşılaştıkları aşı karşıtı söylemlerin, aşı kararsızlığı üzerinde önemli etkisinin bulunduğunu söylemek mümkündür (Downs, 2008; Germani ve Biller-Andorno, 2021; Kata, 2012; Tang vd., 2021; Wilson ve Wiysonge, 2020). Dijital mecralarda bilgi göndermenin/paylaşmanın evrensel bir standardının olmaması ve dijital ortamdaki bilgilerin kolaylıkla değiştirilebilir, çalınabilir, çarpıtılabilir veya sahte ifadelerle anonim olarak oluşturulabilir olması (Metzger, 2007: 2079), aşı hakkında çok fazla gerçek dışı içeriğin ve hatta çeşitli komplo teorilerinin kullanıcılar arasında hızla yayılmasına neden olmaktadır. Bu kapsamda özellikle sosyal medya; yalan haber ve çeşitli gerçek dışı içerikler dolayısıyla bireylerin aşı kararsızlığı yaşamalarının birincil sorumlusu olarak değerlendirilmekte, konuyla ilgili gerçekleştirilen çok sayıda çalışma (Broadbent, 2019; Carrieri vd., 2019; Piedrahita-Valdes vd., 2021; Puri vd., 2020) ise bireylerin sosyal ağlarda karşılaştıkları yalan haber içerikleri nedeniyle, aşı olmaya kuşkuyla yaklaştıklarını göstermektedir.

Aşılar hakkında kararsızlık yaratan söylemlerin dijital ekosistemde dolaşıma girmesinin birden çok nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki; aşı karşıtı söylemden yararlanılarak çeşitli amaçlar doğrultusunda bireylerin kasıtlı biçimde etkilenmeye ya da yönlendirilmeye çalışılmasıdır. Bu bağlamda önemli bir örneği Broniatowski ve

¹ Son yıllarda artan kızamık vakalarının konuyla ilgili en çarpıcı örneklerden biri olduğunu söylemek olanaklıdır. Kızamık aşısı karşıtlığının yükselişi nedeniyle, 2019 yılında dünya genelinde kızamık vaka sayısı yüzde otuz artmış ve söz konusu vakaların çoğu kızamık hastalığının neredeyse tamamen ortadan kalktığı ülkelerde yaşanmıştır (Jacobson, vd., 2020: 2131).

arkadaşlarının (2018), 2014-2017 yılları arasındaki tweetlerin analizini gerçekleştirdikleri çalışmaları üzerinden vermek mümkündür. Söz konusu çalışma kapsamında, 2016 yılındaki Amerikan seçimlerine müdahale etmekle suçlanan bir Rus trol grubu olan İnternet Araştırma Ajansı (IRA) tarafından aşılardan güvenliği konusunda anlaşmazlık çıkarmak için Twitter’da aktif bir kampanya yürütüldüğü tespit edilmiş; IRA trolllerinin #VaccinateUS hashtag’ini içeren, kutuplaştırıcı aşı yanlısı ve aşı karşıtı mesajları güçlendirmek için gelişmiş Twitter botları kullandıkları bulgulanmıştır. Aşı karşıtı söylemin kasıtlı veya kasıtsız dijital ortamda hızla yayılmasının bir nedeni de; yüksek etkileşimi beraberinde getirmesidir. (Germani ve Biller-Andorno, 2021; Hou vd., 2021; Keelan vd., 2010). Konuyla ilgili olarak, Germani ve Biller-Andorno (2021) tarafından gerçekleştirilen çalışmanın sonuçları, aşı karşıtı grupların sosyal ağlarda oldukça aktif olduklarını, çeşitli tartışmalara dahil olarak, aşı karşıtı söylemin sosyal ağlarda hızla yayılmasına katkı yaptıklarını ortaya koymaktadır. Aşı karşıtı söylemin bu yüksek etkileşim özelliği, üretilen dijital içerik üzerinden önemli kazançlar elde edilmesine de olanak sağlamaktadır. Bu kapsamda, The Center for Countering Digital Hate tarafından gerçekleştirilen araştırma sonuçları, aşı karşıtı içeriğin Facebook ve Instagram da dahil olmak üzere önde gelen teknoloji platformları için tahmini toplam 62 milyon sosyal medya izleyicisine ulaştığını ve bu etkileşim sayesinde hem aşı karşıtı endüstrinin, hem de sosyal medya devlerinin önemli gelirler elde ettiğini belirtmektedir (Cockerell, 2021).

Tüm bu sebepler, aşı karşıtı söylemin dijital ortamda hızla yayılarak, bireylerin aşılardan içeriği ve niteliğini daha fazla sorgulamasına neden olmaktadır. Aşı hakkında yine dijital ortam üzerinden gerçekleştirilen bu sorgulamanın, kullanıcıyı bir tavşan deliğine düşürdüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü dijital ortamda herhangi bir konuyu araştıran kullanıcı, araştırdıkça birbirine benzer ve doğruluğu şüpheli olan içeriğe kolaylıkla ulaşabilmekte, kendisine sunulan linkler ya da öneriler aracılığıyla bir enformasyon akışının içine düşmektedir. Bu düzen içerisinde ulaşılan enformasyon ise sistematik olduğundan bireye inandırıcı gelmektedir. Dijital tavşan delikleri, kullanıcıya benzer içeriklerin bulunduğu bağlantı üstüne bağlantı sunan (YouTube, Wikipedia, Facebook gibi) ilgi çekici önerilerde bulunma eğilimindedir (O’Callaghan vd., 2015; Tang vd., 2021). Söz konusu durum, benzer biçimde, dijital ortamda aşı karşıtı söylemle karşılaşan ve bu söylem hakkında bilimsel bir kaynak olup olmadığını ya da aşının yan etkilerinin nasıl olumsuz sonuçlara yol açtığı gibi çeşitli konularda araştırma yapan kullanıcılar için de geçerlidir. Bilimsel bir geçerliliği olmadığı halde öyleymiş gibi yayımlanan makaleler ya da aşının yan etkileri hakkındaki görseller, araştırma yapan kullanıcıya, sistematik bir akış içerisinde, güvenilir ve gerçek gelmeye başlamakta, bu durum da aşı kararsızlığını arttırmaktadır. Konuyla ilgili olarak, Tang ve arkadaşları (2021) tarafından gerçekleştirilen araştırma sonuçları, kullanıcıların Youtube içeriklerini hedef odaklı taramaktan ziyade, izlemeye doğrudan aşı karşıtı videodan başlamaları dolayısıyla benzer videolarla karşılaşma olasılıklarının daha yüksek olduğunu ve aşı karşıtı ya da sağlıkla ilgili yanlış bilgiler içeren videoların daha fazla aşı karşıtı video izletmeye yol açma riskinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Buna ek olarak, Smith ve Reiss (2020) ise okuyucuya gerçek dışı içerikler sunan tavşan deliklerinin sadece aşı karşıtı okuyucuları yanlış yönlendirmediğini, aynı zamanda bilgi arayan kullanıcıların da aşı karşıtına dönüşmelerinin nedeni olduğunu vurgulamaktadır.

Dijital Ebeveynlik ve Aşı Karşıtlığı

Bireylerin ebeveynlik rolüne ilişkin ihtiyaçları doğrultusunda bilgi aramak ya da tavsiye almak için dijital iletişim araçlarından yararlanmaya başlamaları, ebeveynlik pratiklerinin gerçekleştirilmesinde dijital ortamın işlevsel bir araç olarak kullanılmasını da beraberinde getirmiştir. Günümüzde ebeveynler, kendi ebeveynlik pratikleri için dijital ortamdaki yararlanarak, uzmanlardan ya da diğer ebeveynlerden bilgi almak ve/veya kendi deneyimlerini paylaşmak için çevrimiçi ortamda yer almakta, böylelikle çocukları için en doğru ve güncel bilgilere ulaşabilmektedir. Dijital ortam üzerinden edindikleri bilgiyi hızlı, sürekli, detaylı, eğlenceli, özelleştirilmiş, pratik, (görece) güven verici ve tarafsız olarak değerlendiren anne ve babalar (Lupton, 2016), söz konusu mecralarda farklı amaç ve ihtiyaçlarına yönelik içeriklere kolaylıkla erişebilmekte, çevrimiçi ortam bu yönüyle kullanıcılarına bir çoklu-işlev sunmaktadır. Örneğin; kullanıcı hem çocuğuyla ilgili bir sağlık bilgisi aramak için konunun uzmanlarının web sitesine ulaşırken, aynı zamanda mobil uygulamalar üzerinden çocuğun aşı takvimini tutabilmektedir (Gül-Ünlü, 2020: 50). Dolayısıyla, bir anlamda anne ve babaların ebeveynlik rollerini yürütmelerine aracı olan dijital ortam, onların bu pratiklerinin bir parçası olarak kullanılabilen ebeveynlere kişisel deneyimlerine ilişkin detayları paylaşabilme, bilgi ve destek arama gibi ihtiyaçlarını giderebilme (Lupton vd., 2016: 730) imkanı sunmaktadır. Bu kapsamda değerlendirildiğinde dijital ebeveynlik kavramını; bireyin dijital iletişim ortamlarından faydalanarak, ebeveynlik rolü hakkında bilgi edinmesi, kişisel ebeveynlik modelini diğer ebeveynlere aktarması ve günlük annelik ya da babalık pratiklerini çevrimiçi ortam aracılığıyla yürütmesi olarak tanımlamak mümkündür (Gül-Ünlü, 2020: 50).

Bu çerçevede, çocuklarına aşı yapıp yapılmayacağı hakkında nihai karar alıcılar olan ebeveynlerin (Yiğit vd., 2020), yine aşı hakkında bilgi almak için dijital ortamdaki aktif biçimde yararlandıklarını, hatta çoğu zaman dijital ortamın aşuya dair birincil bilgi kaynağı olarak görüldüğünü söylemek olanaklıdır (Ashkenazi vd., 2020; Azizi vd., 2017; Restivo vd., 2015; Wheeler & Buttenheim, 2013; Wilson & Keelan, 2013; Witteman & Zikmund-Fisher, 2012). Konuyla ilgili gerçekleştirilen çeşitli çalışmalar (Getman vd., 2018; Larson vd., 2014; Shoup vd., 2015), dijital ortamda bilimsel kanıtlara dayalı ve nitelikli aşı bilgisiyle karşılaşan ebeveynlerin, aşı yaptırmaya kararlarının olumlu yönde etkilendiğini ortaya koymaktadır. Fakat diğer yandan, dijital ortamın yapısı göz önünde bulundurulduğunda, ebeveynlerin yanlış bilgiye dayanan aşı karşıtı söyleme maruz kalmalarının, bilimsel kanıtlara dayanan içeriklerle karşılaşmalarından daha olası olduğunu belirtmek de yanlış olmayacaktır. Aşı karşıtı söylemeyle karşılaşan ebeveynin aşularla ilgili risk algısı artmakta ve bu durum ebeveynin aşı yaptırmayı reddetmesi ya da geciktirmesiyle sonuçlanmaktadır (Kata, 2012; LaVail & Kennedy, 2012; Rodriguez, 2016; Weiner vd., 2015; Wheeler & Buttenheim, 2013; Wilson & Keelan, 2013; Witteman & Zikmund-Fisher, 2012). Bu bağlamda, Ma ve Stahl (2017) aşuların yan etkileri hakkında dijital ortam üzerinden araştırma yapan ebeveynlerin, araştırmalarını sadece karşılaştıkları aşı karşıtı içeriklerle sınırlı tutmaları durumunda, indirgemeci bir bilgiye sahip olarak, bu grift konuyu diğer sosyo-ekonomik ve tıbbi koşullardan bağımsız olarak değerlendirebileceklerinden bahsetmektedir. Ayrıca söz konusu aşı karşıtı içeriklerin objektif bilimsel bilgilere göre çok daha etkileyici olacağı tehlikesinin altını çizmektedir. Benzer biçimde Martin ve arkadaşları (2020) da dijital aşı karşıtı içerikleri okuyan hamile

kadınların kafa karışıklığı hissettiklerini, bebeklerinin otizmlili doğacağından endişe duyarak, aşı kararsızlığı yaşadıklarını vurgulamaktadır. Edinilen aşı karşıtı bilgi; aşı reddi ya da kararsızlığına neden olabilmekle birlikte, söz konusu etkinin uzun süre devam edebildiğini de eklemek gerekmektedir. Bu bağlamda Downs ve arkadaşları (2008), bir aşı karşıtı web sitesini yalnızca 5-10 dakika görüntülemenin, aşuya dair risk algısını arttırdığını ve aşı yaptırmamanın yaratacağı risk algısını azalttığını belirtmekte, dahası edinilen bu aşı karşıtı algının aylar sonra da devam ettiği ve söz konusu ebeveynlerin çocuklarına önerilenden daha az aşı yaptırmaya eğiliminde olduğundan söz etmektedir. Bu durum dijital ortamı aktif olarak kullanan, çeşitli dijital kanallar üzerinden kendileri ve çocuklarıyla ilgili sağlık bilgisini arayan, kendi deneyimlerini ya da fikirlerini diğerleriyle paylaşan dijital ebeveynler (Gül-Ünlü, 2020; Lupton vd., 2016) nezdinde düşünüldüğünde, karşılaşılan aşı karşıtı dijital içeriğin ayrı bir önem kazandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü çevrimiçi ortamda aşı karşıtı içerikle kolaylıkla karşılaşılabilen dijital ebeveynler, söz konusu içerikleri kişisel hesapları üzerinden diğer ebeveynlerle paylaşarak yayabilmekte ve kendi kararlarının yanı sıra etkileşim halinde buldukları diğer ebeveynlerin aşı olma kararları üzerinde de belirleyici olabilmektelerdir (Getman vd., 2018; Smith & Graham, 2019). Bu kapsamda aşıyla ilgili araştırma yapan ebeveynin, kendisiyle benzer deneyimlere sahip olan diğer ebeveynlerin kişisel hikayelerinden ve aşuya dair negatif anlatılarından etkilenerek, daha yüksek düzeyde aşı kararsızlığı yaşayacaklarını ifade etmek olanaklıdır (Betsch vd., 2011; Witteman & Zikmund-Fisher, 2012).

Dijital ortamda aktif olarak yer alan ebeveynlerin karşılaştığı aşı karşıtı içeriğin, aşı kararı üzerinde nasıl bir etkiye sahip olacağı; eğitim düzeyi (Facciola vd., 2019; Opel vd., 2011; Smith vd., 2004), kültürel ve etnik yapı (Azizi vd., 2017; Barker vd., 2004; Dube vd., 2014; Prislın vd., 1998), maddi durum (Azizi vd., 2017; Centers for Disease and Prevention, 2012a; 2012b), hamilelik dönemi (Azizi vd., 2017) gibi kişisel özelliklerle de yakından ilişkilidir. Örneğin; eğitim düzeyiyle ilgili olarak Facciola ve arkadaşları (2019), özellikle eğitim düzeyi düşük ailelerin, enfeksiyonlar konusunda bilgilerinin olmaması ve toplumsal sağlık bilinçlerinin düşük olmasının, çocukların aşılınması ve/veya zamanında aşılınması konusunda ters bir etkiye sahip olduğunu belirtmektedir. Kültürel yapıyla ilgili olarak ise Dube ve arkadaşları (2014), 13 farklı ülkede aşı kararsızlığı düzeylerini ve nedenlerini inceledikleri çalışmalarında, kültürel yapıyla ilişkili geniş bir çeşitliliğin bulunduğunu söylemektedir. Benzer biçimde Azizi ve arkadaşları (2017) da aşı kararsızlığıyla ilgili olarak kültürel yapının belirleyiciliğinin altını çizmekte, ayrıca ilk çocuğuna hamile kadınların ya da çalışmayan ebeveynlerin aşı kararsızlıklarının da daha yüksek olduğunu belirtmektedir.

COVID-19 Aşısı Karşıtlığı

Aşı karşıtlığı söylemi, genellikle, aşuların içeriğinde bulunan kimyasal maddelerin insan sağlığına zararlı olduğu, aşı üreten firmaların para kaygısı taşıması, bilimsel araştırmaların düşük etkinlik düzeyi ya da bazı besinleri tüketerek doğal yollarla da bu hastalıklardan korunmanın mümkün olduğu gibi birkaç temel iddia üzerinden çeşitlenmektedir (Gür, 2019). Benzer biçimde, COVID-19 aşularının uygulanmaya

başlanmasıyla birlikte, aşı karşıtı söylemin bu aşıları da kapsamaya başladığı görülmüştür. Bu bağlamda, COVID-19 aşısıyla çip takılacağı, aşının Türkler üzerinde daha çok yan etkisinin olduğu, kısırlık yaptığı, aşının yüz felcine neden olduğu, ölüme sebebiyet verdiği, Avrupa ülkelerinde uygulanan aşılardan virüse karşı daha etkili olduğu gibi çeşitli gerçek dışı aşı karşıtı söylemler, dijital ortamda dolaşım bulmuştur. Hou ve arkadaşları (2021) tarafından COVID-19 aşısı kararsızlığının belirlenmesi amacıyla farklı şehirlerdeki sosyal medya kullanıcıları üzerinden gerçekleştirilen araştırma sonuçları; bireylerin genel olarak COVID-19 aşısı olma niyeti taşıdığını, ancak aşıyla ilgili çeşitli konular üzerinden kararsızlık duyduklarını göstermektedir. Söz konusu aşı kararsızlığı, bölgesel olarak farklılaşmaktadır. Örneğin; New York ve Londra'daki kullanıcıların tweetleri algılanan yüksek COVID-19'a yakalanma riski dolayısıyla aşıya, hükümet ve sağlık uzmanlarına duyulan güvensizliği içermekte ve konuyla ilgili yanlış bilgi ve söylentilere yer verildiği görülmektedir. Yine Mumbai, Sao Paulo ve Pekin'de yaşayan kullanıcılar tarafından atılan tweetlerde aşı üretimi ve tedarikiyle ilgili endişeler yer alırken; New York ve Londra'daki kullanıcıların tweetlerinde aşının dağıtımı ve eşitsizliğe dair sorunların daha çok gündeme geldiği bulgulanmıştır. Ayrıca aşının güvensizliği ya da yanlış bilgi gibi olumsuz içerikli tweetlerin daha çok ilgi çektiği ve takip edildiği de tespit edilmiştir. Türkiye'de ise Akarsu ve arkadaşları (2020), aşı araştırmaları gerçekleştirilirken bireylerin gelecekteki aşı algısını ele aldıkları çalışmalarında; COVID-19 için aşı geliştirilmesi durumunda katılımcıların %49,7'sinin kendilerine; %38,4'ü çocuklarına COVID-19 aşısı yaptıracaklarını ifade etmiştir. Yine COVID-19 aşısını yaptırmama isteğinin bireyin cinsiyeti, mesleği, sağlık sigortası, anksiyete düzeyi, çocuk sahibi olması ve çocuğuna aşı yaptırmaya istekli olma durumlarıyla da ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu katılımcılardan aşı olmayacağını belirtenlerin en yaygın nedenlerinin başında ise; aşının etkilerinden korkma, yeni bir aşı olacağından güvenilir olacağını düşünmeme, COVID-19 enfeksiyonunun biyolojik bir silah olduğunu ve aşının bu virüsü üretenlere hizmet edeceğini düşünme gibi gerekçelerin geldiği görülmektedir. Yine Türkiye'de Yıldız ve arkadaşları (2021) tarafından ebeveynler üzerinde gerçekleştirilen ve COVID-19 aşısı reddinin nedenlerinin incelendiği bir başka çalışmada katılımcıların aşı yaptırmayı düşünmeme nedenleri; aşının yurtdışı kaynaklı olması ve aşının içeriğine güvenilmemesidir. Aynı çalışmada aşı karşıtı ebeveynlerin COVID-19 pandemisiyle birlikte, çocuklarına aşı yaptırmamaya ilişkin görüşlerinde bir farklılaşma olup olmadığı da sorulmuş ve katılımcıların görüşlerinde bir değişiklik olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca, bu ebeveynlerin sadece %35,7'si kendilerinin COVID-19 aşısını olmayı düşündüklerini belirtmiştir. Buna ek olarak, COVID-19 aşısını yaptırmama kararında, ebeveynlerin cinsiyetine dayalı bir farklılık bulunduğu da altı çizilmektedir. Bu çerçevede, erkeklerin COVID-19 aşısı olmaya daha istekli oldukları; kadınların ise daha çekimser kaldıklarından bahsetmek mümkündür. Bu durum kadınların virüsün erkeklere kıyasla kendilerini daha az etkilediği düşüncesine sahip olması ve dijital ortamda aşıya dair daha fazla araştırma yapan dijital annelerin karşılaştıkları yanlış bilgi oranının da daha fazla olmasıyla açıklanmaktadır (Dillon, 2021).

Dolayısıyla tüm dünyada COVID-19 aşısına dair farklı düzeylerde aşı kararsızlığının bulunduğu ve dijital ortamda yer alan aşı karşıtı söylemin bu kararsızlığın artmasında önemli bir rolünün olduğunu kabul etmek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte, bireylerin aşı kabulüne ilişkin tutumlarının durağan olmadığını, aşı tutumunun sahip olunan anlık

bilgiye, duygu durumuna ve hastalığın algılanan riskine bağlı olarak farklılaştığını da eklemek gerekmektedir (Loomba vd., 2021). Bu bakımdan özellikle dijital ortamdaki gerçek dışı aşı karşıtı söylemlerin olumsuz etkilerinin giderilebilmesi için, güvenilir bulunan bilim insanları ve sağlık uzmanları tarafından kanıta dayalı bilgi akışı sürekli olarak kamuya duyurulmalıdır (de las Heras-Pedrosavd, 2020; Newman vd., 2021). Çünkü bireyler COVID-19 aşısına, sağlık otoritelerinin açıklamalarıyla uyumlu olarak güvenmeye daha yatkındır (Roozenbeek vd., 2020; Romer ve Jamieson, 2020). Chadwick ve arkadaşları (2021) tarafından gerçekleştirilen araştırma sonuçları, COVID-19 aşısını olmaya yönelik dijital ortam üzerinden gerçekleştirilen kampanyalar aracılığıyla aşı kararsızlığının azaltılabileceğini göstermektedir. COVID-19 aşısına yönelik kararsızlığın azaltılabilmesi için, dijital ortam üzerinden aşı hakkında bilgi arayan bireylerin doğru kaynaklara yönlendirilebilmesi, bilgilendirici sosyal medya kampanyalarının yaygınlaştırılması, COVID-19 aşısına ilişkin dezenformasyon içeren haberlerin ve aşı karşıtı hesapların bağımsız kuruluşlar tarafından izlenmesi önerilmektedir. Ayrıca bireylerin aşı bilgisini sosyal medya üzerinden değil de, aşı hakkında saygın ve güvenilir bilgiler sunan çevrimiçi kaynaklardan aramaya teşvik edilmesinin ve devletin halk sağlığına dair bilgi sunan web sitesi içerik ve materyallerinin kullanıcıların kendi sosyal ağlarında paylaşabilmelerini olanaklı kılacak biçimde kolay ulaşılır ve açık olmasının gerekliliği de vurgulanmaktadır.

Amaç ve Yöntem

Çalışma, dijital ebeveynlerin kendileri ve çocuklarıyla ilgili olarak, COVID-19 aşısı karşıtlığına yönelik tutumlarının belirlenmesi ve bu tutumların çeşitli değişkenlerle ilişkisinin ortaya koyulması amacını taşımaktadır. Bu amaçtan ve yukarıda yer verilen literatür taramasından hareketle, araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H1: Dijital ebeveynler, kendileri ve çocuklarıyla ilgili olarak, COVID-19 aşısı karşıtı değildirler.

H2: Dijital ebeveynlerin cinsiyeti ve COVID-19 aşısı karşıtlığına yönelik tutumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H3: Aşı karşıtlığıyla ilgili dijital platformları takip etme ve dijital ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığına yönelik tutumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H4: Dijital ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığına yönelik tutumları ve eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H5: Dijital ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığına yönelik tutumları ve aşı karşıtlığıyla ilgili takip edilen dijital platforma güven düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Araştırma hipotezlerini test edebilmek amacıyla, soru formuna dayanan ilişkisel bir tarama araştırması gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın organize edildiği bu dönemde, dünyadaki vaka sayısı 441.662 iken; ölüm sayısı 13.793, en az bir doz aşılama oranı %0,84 iken; iki doz aşılama oranı %0,32'dir. Türkiye'de ise; tek doz aşılama oranı

%3,61 iken, iki doz aşılama oranı %0,4'tür (Ritchie vd., 2021). Türkiye'deki ilk aşı uygulaması 13 Ocak 2021 tarihinde gerçekleştirilmiş ve Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'ya Sinovac (CoronaVac) uygulanmıştır (Usul, 2021).

Çalışma kapsamında, Türkiye'deki dijital ebeveynlerin kendileri ve çocuklarıyla ilgili olarak COVID-19 aşısı karşıtlığına yönelik tutumlarının ölçülmesini hedeflemektedir. Bu hedefe uygun olarak çalışmanın evreni; Türkiye'de annelik ve babalık pratikleri için dijital ortamdan aktif biçimde yararlanan ebeveynler olarak belirlenmiştir. Söz konusu evren içerisinde örnekleme dahil edilecek bireylerin seçiminde basit rastlantısal örneklemeden yararlanılmıştır. Çalışmaya dahil edilecek katılımcıların seçiminde ise, öncelikle bireylerin ebeveynlerin dijital ortamı aktif bir biçimde kullanıp kullanmadıklarının ve kendilerini dijital bir ebeveyn olarak tanımlayıp tanımlamadıklarının belirlenmesi gerekli görülmüştür. Bunun için hazırlanan soru formuna bir yönerge eklenmiş, araştırmanın amacı hakkında bilgi verilmiş ve katılımcılardan kendilerine sunulan çeşitli dijital ebeveynlik kriterlerine (Gül-Ünlü, 2020; Lupton, 2016; Lupton vd., 2016; Mackenzie & Zhao, 2021) uygun biçimde dijital ortamı kullanıp kullanmamalarına (ebeveynlik pratikleri için dijital ortamdan bilgi aramak, kişisel ebeveynlik anlatılarını aktarmak ve diğer ebeveynlerle paylaşmak, aile içi iletişim sürecini dijital ortam aracılığıyla yürütmek, çocuğun dijital ortam kullanımını potansiyel riskleri azaltacak biçimde organize etmek gibi) bağlı olarak formu yanıtlamaları istenmiştir. Böylelikle çalışmanın örnekleme dahil edilen katılımcıların dijital ortamı aktif biçimde kullandığını ifade eden ve kendisini dijital ebeveyn olarak tanımlayan bireyler arasından seçilmesi hedeflenmiştir.

Hazırlanan soru formu, üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde; katılımcıların demografik özelliklerini (cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi) belirlemeye ilişkin sorular, ikinci bölümde; aşı ile ilgili gelişmeleri hangi düzeyde takip ettiklerini, hangi aşı ismi ve tiplerinden haberdar olduklarını, aşı karşıtı platformları takip edip etmedikleri ve bu platformlara güven düzeylerini tespit etmeye yönelik sıralama sorularına yer verilmiştir. Soru formunun üçüncü bölümünde ise; 5'li likert ölçeğinden (kesinlikle katılıyorum, katılıyorum, fikrim yok, katılmıyorum, kesinlikle katılmıyorum) yararlanılmıştır. Söz konusu likert ölçeği içerisinde, ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığına ilişkin tutumlarını belirlemeyi hedefleyen ifadeler yer verilmiştir. Likert ölçeğinde bulunan ifadelerin yazımı hem çalışma kapsamında gerçekleştirilen literatür taraması çerçevesinde yeni ifadelerin eklenmesi, hem de konuyla ilgili önceki benzer çalışmalarda (Argüt vd., 2016; Loomba vd., 2021; Solmaz vd., 2013; Türkay vd., 2017) kullanılan likert ölçeği ifadeleri incelenip, düzenlenerek soru formuna dahil edilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Böylelikle soru formuna son hali verilmiş, ayrıca bu aşamada etik kurul izni de alınmıştır.

Soru formu öncelikle 60 katılımcıya uygulanmış, bu aşamada herhangi bir sorunla karşılaşılmamış, dijital ortam üzerinden gerçekleştirilen soru formuna verilen tüm yanıtlar 11.02.2021-24.02.2021 tarihleri arasında toplanmıştır. Veri toplama süreci tamamlandıktan sonra, soru formuna verilen yanıtlar incelenmiş ve 1015 katılımcı yanıtı analiz edilmeye uygun görülmüştür. Bu aşamada verinin dijital ortam üzerinden toplanması dolayısıyla kirlenme potansiyelinin önüne geçilebilmesi amacıyla şu adımlar izlenmiştir (Qualtrics.com, 2021): tüm veri toplama süreci boyunca katılımcı yanıtları her

iki araştırmacı tarafından sıklıkla kontrol edilmiş, veri toplama süreci sonrasında yanıtlar her iki araştırmacı tarafından incelenmiş ve özellikle açık uçlu yanıtlar biçimsel düzeyde gözden geçirilerek düzenlenmiş, tamamlanmamış ya da tutarsız yanıtların bulunduğu görülen formlar analize dahil edilmemiştir.

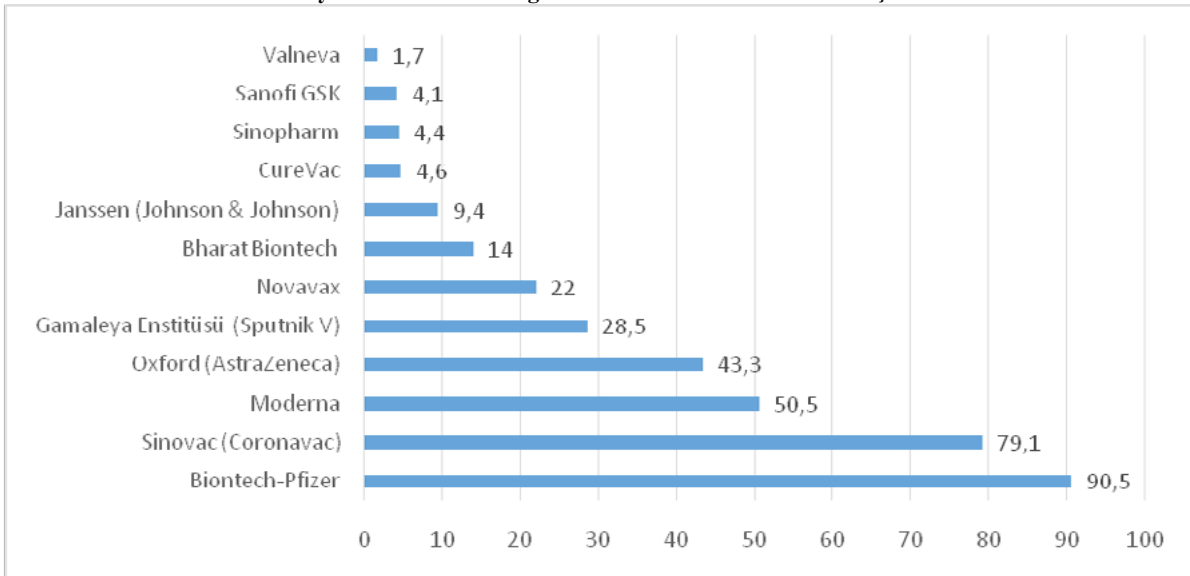
Katılımcıların soru formuna verdikleri yanıtların güvenilirlik düzeyi kontrol edilmiş, Cronbach Alpha sayısının 0,838 düzeyinde yüksek güvenilirliğe sahip olduğu görülmüş ve verinin normal dağıldığı tespit edilmiştir. Böylelikle, parametrik testlerin uygulanmasının olanaklı olduğuna karar verilen çalışmanın betimsel verilerinin analizi için frekans ve betimsel analizlerden yararlanılmış, araştırma hipotezlerinin test edilebilmesi için ise; bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testi uygulanmıştır.

Bulgular

Katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde, çalışmada yer alan bireylerin %31,5'inin (320 kişi) kadın, %68,5'inin erkek; %0,5'inin (5 kişi) 18-25, %48,1'inin (488 kişi) 26-35, %29,5'inin (299 kişi) 36-45, %19'unun (193 kişi) 46-55, %3'ünün (30 kişi) 56-65 yaş aralığında; %3'ü (30 kişi) ilkokul, %11,6'sı (118 kişi) lise, %77,6'sının (788 kişi) lisans, %7,8'inin (79 kişi) lisansüstü program mezunu olduğu görülmektedir. Katılımcıların dijital ortam üzerinden COVID-19 aşısına ilişkin gelişmeleri takip etme düzeyleri ise şöyledir: %6,6'sı (67 kişi) düşük, %59,7'si (606 kişi) orta, %33,7'si (342 kişi) yüksek. Söz konusu demografik bulgulara göre; çalışmada yer alan katılımcıların 18-55 yaş aralığında, yüksek eğitim mezunu erkek bireyler açısından yoğunluk gösterdiğini söylemek olanaklıdır.

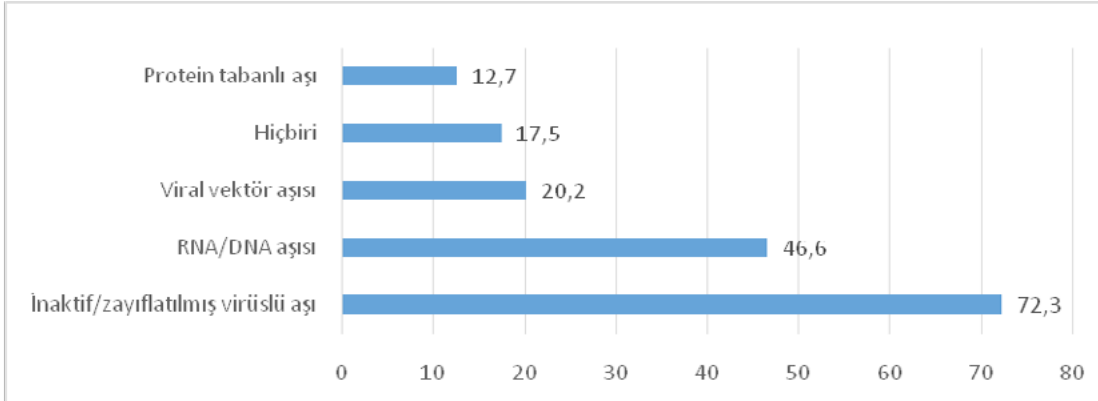
Bununla birlikte, katılımcılara dijital ortamda karşılaştıkları COVID-19 aşısıyla ilgili içeriklerde bahsi geçen hangi aşi isimlerinden ve aşi tiplerinden haberdar oldukları da sorulmuştur. Bu çerçevede katılımcıların COVID-19 aşısı hakkındaki dijital içerikler üzerinden bilgi edindiklerini ifade ettikleri aşi isimleri ve aşi tipleri sıralaması aşağıdaki gibidir:

Tablo 1: Ebeveynlerin hakkında bilgi sahibi olduklarını belirttikleri aşi isimleri

Katılımcıların en yüksek düzeyde haberdar oldukları aşının Biontech-Pfizer (%90,5) olduğu görülmekte, bunu Sinovac (%79,1) aşısı takip etmektedir. Katılımcıların isminden haberdar olduklarını belirttikleri diğer aşı isimleri ise sırasıyla şöyledir: Moderna (%50,5), Oxford (%43,3), Gamaleya Enstitüsü (%28,5), Novavax (%22), BharatBiontech (%14), Janssen (%9,4), CureVac (%4,6), Sinopharm (%4,4), Sanofi GSK (%4,1), Valneva (%1,7).

Tablo 2: Ebeveynlerin hakkında bilgi sahibi olduklarını belirttikleri aşı tipleri

Katılımcıların hakkında bilgi sahibi olduğunu ifade ettikleri aşı tipleri incelendiğinde, ilk sırada; inaktif/zayıflatılmış virüslü aşı (%72,3) tipinin geldiği görülmektedir. Bunu sırasıyla RNA/DNA aşısı (%46,6), viral vektör aşısı (%20,2), protein tabanlı aşı (%12,7) takip etmektedir. Söz konusu aşı tiplerinden haberdar olmadıklarını belirten katılımcıların oranı ise; %17,5 olmuştur. Ayrıca katılımcıların aşı tiplerinin güvenilirlik düzeyini de değerlendirmeleri istenmiştir. Buna göre katılımcıların aşı tiplerini güvenilir bulma düzeyleri aşağıdaki gibidir:

Tablo 3: Ebeveynlerin COVID-19 aşısı tiplerini güvenilir bulma düzeyleri

COVID-19 aşısı tiplerinin güvenilir bulunma düzeyleri	N	Ort.	St. Sapma
İnaktif/zayıflatılmış virüslü aşı	1015	3,63	,824
Protein tabanlı aşı	1015	3,10	,572
Viral vektör aşısı	1015	3,07	,557
RNA/DNA aşısı	1015	3,08	,683

Tabloya göre, katılımcıların COVID-19 aşı tiplerini genel olarak güvenilir bulduklarını söylemek mümkündür. Bu aşı tipleri arasında en yüksek düzeyde güvenilir olduğu düşünülen aşının inaktif/zayıflatılmış virüslü aşı (Ort=3,63, SS=,824) olduğu görülmekte, bunu sırasıyla protein tabanlı aşı (Ort=3,10, SS=,572), RNA/DNA aşısı (Ort=3,08, SS=,557), viral vektör aşısı (Ort=3,07, SS=,683) takip etmektedir.

Ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığına ilişkin likert ölçeği ifadelerine verdikleri yanıtların ortalaması ise aşağıdaki gibidir:

Tablo 4: Ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığı tutum ortalamaları

	N	Ort.	St. Sapma
Ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığı tutumları	1015	2,6346	1,01002

Bu kapsamda, dijital ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığına ilişkin likert ölçeğinde yer alan ifadeler katılmadıkları ve COVID-19 aşısı karşıtı olmadıklarını söylemek mümkündür.

Dijital ebeveynlerin cinsiyeti ve COVID-19 aşısı karşıtlığı tutumları arasında anlamlı bir ilişkinin bulunup bulunmadığının belirlenebilmesi için bağımsız örneklem t-testi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 5: Ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığı tutumları ve cinsiyet ilişkisi

	Cinsiyet	N	Ort.	St. Sapma	t	P
Ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığı tutumları	Kadın	320	2,7422	1,01878	2,149	,032
	Erkek	695	2,5950	1,01190	2,144	,032

Analiz sonucunda, kadın (2,7422, SS=1,01878) ve erkek (2,5950, SS=1,01190) ebeveynler arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($t(1013)=2,149$, $p=0,032$). Buna göre, dijital annelerin dijital babalara göre, COVID-19 aşısı karşıtlığı ifadelerine daha yüksek oranda katıldıklarını ve bu farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca, değişkenler arasındaki ilişkinin etki büyüklüğü incelendiğinde, Cohen's d değerinin 0,144975 ile zayıf olduğu görülmektedir.

Dijital ebeveynlerin aşı karşıtlığı platformlarını takip etme ve COVID-19 aşısına ilişkin tutumları arasında anlamlı bir ilişkinin bulunup bulunmadığını belirleyebilmek amacıyla da yine bağımsız örneklem t-testinden yararlanılmıştır.

Tablo 6: Ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığı tutumları ve aşı karşıtlığı platformunu takip etme ilişkisi

	Aşı Karşıtlığı Platformunu Takip	N	Ort.	St. Sapma	t	P
Ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığı tutumları	Evet	496	2,7090	1,03702	2,077	,038
	Hayır	519	2,5768	,99195	2,075	,038

Analiz sonucunda; aşı karşıtlığı platformunu takip eden (2,7090, SS=1,03702) ve takip etmeyen (2,5768, SS=0,99195) ebeveynler arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür ($t(1013)=2,077$, $p=0,038$). Bu sonuçlara göre; aşı karşıtlığıyla ilgili platformları takip eden ebeveynlerin, söz konusu platformları takip etmeyen ebeveynlere göre, COVID-19 aşısı hakkındaki aşı karşıtlığı ifadelerine daha yüksek oranda katıldıkları ve bu farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca, değişkenler arası ilişkinin etki büyüklüğü incelendiğinde, Cohen's d değerinin 0,13028 ile zayıf olduğu görülmektedir.

Dijital ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığı tutumları ve bireyin eğitim durumu arasında anlamlı bir ilişkinin bulunup bulunmadığının belirlenebilmesi için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) gerçekleştirilmiştir.

Tablo 7: Ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığı tutumu ve eğitim düzeyi ilişkisi

	N	Ort.	St. Sapma	Minimum	Maximum
İlkokul ^a	30	2,0947	,86043	1	5
Lise ^a	118	2,3291	,91947	1	5
Üniversite ^b	788	2,6586	1,01576	1	5
Lisansüstü ^b	79	2,7996	,12839	1	5
Toplam	1015	2,6146	1,02046	1	5
F(7,157), p<0,05					
^{ab} Farklı üst simgeye sahip ortalamalar birbirinden farklılaşmaktadır. Games Howell testi p<0,05					

Buna göre, üniversite (2,6586, SS=1,01576) ve lisansüstü program (2,7996, SS=,12839) mezunu olan dijital ebeveynlerin, ilkokul (2,0947, SS=,86043) ve lise (2,3291, SS=,91947) mezunu ebeveynlere göre, daha yüksek düzeyde COVID-19 aşısı karşıtı tutuma sahip olduklarını ve COVID-19 aşısı karşıtlığı ile ebeveynlerin eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür.

Aşı karşıtlığıyla ilgili takip edilen dijital platforma duyulan güven düzeyi ve dijital ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığına yönelik tutumları arasında anlamlı bir ilişkinin bulunup bulunmadığının belirlenebilmesi için yine tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testinden yararlanılmıştır.

Tablo 8: Ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığı tutumu ve aşı karşıtlığıyla ilgili takip edilen platforma duyulan güven düzeyi ilişkisi

	N	Ort.	St. Sapma	Minimum	Maximum
Güvenilir ^a	252	2,7679	1,11034	1	5
Fikrim yok	112	2,6369	1,06026	1	5
Güvenilir değil ^b	132	2,4419	,97181	1	5
Toplam	496	2,6516	1,07043	1	5
F(4,079), p<0,05					
^{ab} Farklı üst simgeye sahip ortalamalar birbirinden farklılaşmaktadır. Tukey testi p<0,05					

Tek yönlü varyans analizi testi sonuçlarına göre; aşı karşıtlığıyla ilgili bilgi alınan dijital platformları güvenilir bulan ebeveynlerin (2,7679, SS=1,11034), güvenilir bulmayan ebeveynlere (2,4419, SS=,97181) göre daha yüksek düzeyde COVID-19 aşısı karşıtı tutuma sahip oldukları ve COVID-19 aşısı karşıtlığı ile ebeveynlerin takip ettikleri

aşı karşıtlığı platformlarını güvenilir bulma düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir.

Sonuç

Dijital ebeveynlerin, COVID-19 aşısı karşıtlığına yönelik tutumlarının belirlenerek, çeşitli değişkenlerle ilişkisinin ortaya koyulmasının amaçlandığı çalışma kapsamında, soru formuna dayanan ilişkisel bir alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede çalışma hipotezleri incelendiğinde, ilk olarak, dijital ebeveynlerin aşı olma ve çocuklarına aşı yaptırmada aşı karşıtı olmadıkları (H1) tespit edilmiştir. Bu bağlamda, aşı araştırmalarının başladığı dönemde Türkiye’de Akarsu ve arkadaşları (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışmadaki katılımcıların yarısından azının, kendilerine ve çocuklarına aşı yaptırmayı düşündüklerini bulgulayan araştırma sonuçları göz önünde bulundurulduğunda, COVID-19 aşısının uygulanmaya başlanmasıyla birlikte, aşı kararsızlığının azalarak, aşı yaptırmaya yönelik olumlu tutumun arttığını söylemek mümkündür.

Bununla birlikte, her ne kadar aşı karşıtı olmasalar da, dijital ebeveynlerin COVID-19 aşısını yaptırmaya yönelik olumlu tutumlarında çeşitli değişkenler dolayısıyla düşüş olabilmektedir. Bu değişkenlerden ilki; ebeveynin cinsiyetidir. Buna göre dijital anneler, dijital babalara nazaran daha yüksek düzeyde COVID-19 aşısı karşıtıdır (H2). Söz konusu bulgunun COVID-19 aşısı yaptırmada ebeveynin cinsiyetine dayalı bir farklılığın da bulunduğunu söyleyen literatürle uyumlu olduğunu ve bu farklılığın nedenini ise Dillon’ın (2021) belirttiği gibi dijital ortamda aşuya dair daha fazla araştırma yapan dijital annelerin karşılaştıkları yanlış bilgi oranının daha fazla olmasıyla açıklamak yanlış olmayacaktır. COVID-19 aşısını yaptırmaya yönelik ebeveynlerin olumlu tutumlarına dönüşüme neden olan bir diğer değişken ise; ebeveynin eğitim düzeyidir. Araştırma kapsamında yüksek eğitim düzeyine sahip olan ebeveynlerin, COVID-19 aşısı karşıtlığına ilişkin daha düşük düzeyde olumlu tutuma sahip oldukları (H4) tespit edilmiştir. Söz konusu ilişkinin, ebeveynlerin aşı karşıtlığı ve eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunduğunu ifade eden çeşitli çalışmaların (Facciola vd., 2019; Opel vd., 2011; Smith vd., 2004) sonuçlarını desteklediğini söylemek mümkündür. Ancak araştırma kapsamında ortaya koyulan bu ilişki, düşük eğitim düzeyine sahip ebeveynlerin aksine, yüksek eğitim düzeyine sahip ebeveynlerin COVID-19 aşısı içeriğine kuşkuyla yaklaşmaları ve daha yüksek düzeyde aşı kararsızlığı yaşadıklarının bulgulanması şeklinde olmuştur.

COVID-19 aşısını yaptırmaya yönelik ebeveynlerin olumlu tutumlarında dönüşüme neden olan bir diğer değişken; ebeveynin aşı karşıtlığıyla ilgili platformları takip etmesidir (H3). Ayrıca ebeveynin takip ettiği dijital aşı karşıtı platformda karşılaştığı içeriklere güven düzeyi, COVID-19 aşısı karşıtlığına ilişkin tutumları üzerinde de belirleyicidir (H5). Bu çerçevede yine ilgili literatür (Kata, 2012; LaVail & Kennedy, 2012; Rodriguez, 2016; Weiner vd., 2015; Wheeler & Buttenheim, 2013; Wilson & Keelan, 2013; Wittman & Zikmund-Fisher, 2012) incelendiğinde, Türkiye’den katılımcılarla gerçekleştirilen bu çalışma verilerinin de dijital aşı karşıtı söylemiyle karşılaşan bireyin artan aşı kararsızlığına sahip olduğunu desteklemekle birlikte, dijital aşı karşıtlığı söyleminin içeriğine olan güven düzeyinin de belirleyici bir değişken olarak karşımıza çıktığı

görülmektedir. Bu çerçevede ulaşılan araştırma sonuçları göz önünde bulundurulduğunda; dijital ebeveynlerin takip ettikleri aşı karşıtı platformların, bu platformlara ne derece güvendiklerinin ve güven düzeylerinin aşı karşıtı söylemi kendi anlatıları aracılığıyla diğer ebeveynlere yaymalarında nasıl belirleyici olabileceği üzerine de düşünülmesi gerekliliği vurgulanmalıdır. Dolayısıyla, gerçekleştirilecek sonraki çalışmaların da kullanıcıların hangi dijital mecralarda karşılaştıkları, hangi aşı karşıtı söylem içeriklerine daha yüksek düzeyde güven duyduklarına ya da duymadıklarına odaklanılmasının önem taşıyacağını söylemek olanaklıdır. Ayrıca aşı tereddüdünün, genelde popülasyonların geneline yayılmadığı ve belirli alt gruplara özgü olduğu düşünüldüğünde (Larson vd., 2015), aşı karşıtı dijital içerik ve güven düzeyi arasındaki ilişkinin hangi özel durumlara (tereddüt gerekçeleri, tereddüde yol açabilecek coğrafi, sosyo-kültürel ve mikroçevre gibi) özgü olduğunun da belirlenmesinin önem taşıyacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

Akarsu, B., Özdemir, D.C., Başer, D.A., Fidancı, İ., Aksoy, H. & Cankurtaran, M. (2020). “COVID-19 aşı araştırmaları devam ederken; toplum gelecekteki COVID-19 aşısına yönelik düşünce ve tutumları”. 19.Ulusal Aile Hekimliği Kongresi, Erişim tarihi: 01.07.2021. <https://cutt.ly/umdon3v>

Argüt, N., Yetim, A. & Gökçay, G. (2016). Aşı kabulünü etkileyen faktörler. *Çocuk Dergisi*, 16(1-2): 16-24.

Ashfield, S. & Donelle, L. (2020). Parental Online Information Access and Childhood Vaccination Decisions in North America: Scoping Review. *Journal of Medical Internet Research*, 22(10), e20002.

Ashkenazi, S., Livni, G., Klein, A., Kremer, N., Havlin, A. & Berkowitz, O. (2020). “The relationship between parental source of information and knowledge about measles/measles vaccine and vaccine hesitancy”. *Vaccine*, 18(46): 7292-7298.

Azizi, F.S.M., Kew, Y. & Moy, F.M. (2017). “Vaccine hesitancy among parents in a multi-ethnic country, Malaysia”. *Vaccine*, 35(22): 2955-2961.

Barker, L.E., Chu, S.Y. & Smith, P.J. (2004). “Disparities in immunization”. *American Journal of Public Health*, 94(6): 906-906.

Betsch C., Ulshöfer C., Renkewitz F. & Betsch T. (2011). “The influence of narrative v. statistical information on perceiving vaccination risks”. *Medical Decision Making*, 31(5): 742-753.

Broadbent, J.J. (2019). “Vaccine hesitancy: Misinformation on social media”. *BMJ*, 366: 14457.

Broniatowski, D.A., Jamison, A.M., Qi, S., AlKulaib, L., Chen, T., Benton, A., Quinn, S.C. & Dredze, M. (2018). “Weaponized health communication: Twitter bots and Russian trolls amplify the vaccine debate”. *American Journal of Public Health*, 108(10), 1378–1384.

Carrieri, V., Madio, L. & Principe, F. (2019). “Vaccine hesitancy and (fake) news: Quasi-experimental evidence from Italy”. *Health Economics Letter*, 28: 1377-1382.

Catalan-Matamoros, D. & Elías, C. (2020). “Vaccine hesitancy in the age of coronavirus and fake news: Analysis of journalistic sources in the Spanish quality press”. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(21): 8136-8151.

Centers for Disease and Prevention (CDC). (2012a). “National, state, and local area vaccination coverage among children aged 19-35 months – United States 2011”. *Morbidity and Mortality Weekly Report*, 61: 689-696.

Centers for Disease and Prevention (CDC). (2012b). “National, state vaccination coverage among adolescents aged 13-17 years – United States, 2011”. *Morbidity and Mortality Weekly Report*, 61: 671-677.

Cockerell, I. (2021). “Anti-vaxxers make up to \$1.1 billion for social media companies”. *Rappler* Erişim Tarihi: 20.06.2021. <https://bit.ly/3y1CuH8>

Chadwick, A., Kaiser, J., Vaccari, C., Freeman, D., Lambe, S., Loe, B.S., Vanderslott, S., Lewandowsky, S., Conray, M., Ross, A.R.N., Innocenti, S., Pollard, A.J., Waite, F., Larkin, M., Rosenbrock, L., Jenner, L., McShane, H., Giubilini, A., Petit, A. & Yu, L.M. (2021). “Online social endorsement and Covid-19 hesitancy in the United Kingdom”. *Social Media and Society*, 1-17.

de las Heras-Pedrosa, C., Rando-Cueto, D., Jambrino-Maldonado, C. & Paniagua-Rojano, F.J. (2020). “Exploring the social media on the communication professionals in public health: Spanish official medical colleges case study”. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(13): 48-59.

Dillon, C. (2021). “Ebeveynler çocuklarına aşı yaptıracak mı?”. *Deutsche Welle Türkiye*, Erişim tarihi: 24.05.2021 <https://bit.ly/3i2kEPV>

Downs, J.S., Bruin, W.B. & Fischhoff, B. (2008). “Parent’s vaccination comprehension and decisions”, *Vaccine*, 26(12): 1595-1607.

Dror, A.A., Eisenbach, N., Taiber, S., Morozov, N.G., Mizrachi, M., Zigran, A., Srouji, S. & Sela, E. (2020). “Vaccine hesitancy: The next challenge in the fight against COVID-19”. *European Journal of Epidemiology*, 35(8): 775-779.

Dube, E., Gagnon, D., Nickels, E., Jeram, S. & Schuster, M. (2014). “Mapping vaccine hesitancy – country-specific characteristics of a global phenomenon”. *Vaccine*, 32(49): 6649-6654.

Facciola, A., Visalli, G., Orlando, A., Bertuccio, M.P., Spataro, P., Squeri, R., Picerno, I. & Di Pietro, A. (2019). “Vaccine hesitancy: An overview on parents’ opinions about vaccination and possible reasons of vaccine refusal”. *Journal of Public Health Research*, 8(1): 1436.

Germani F, Biller-Andorno N (2021) “The anti-vaccination infodemic on social media: A behavioral analysis”. *PLOS ONE*, 16(3): e0247642.

Getman, R., Helmi, M., Roberts, H., Yansane, A., Cutler, D. & Seymour, B. (2018). "Vaccine hesitancy and online information: The influence on digital networks". *Health Education & Behavior*, 45(4): 599-606.

Gül-Ünlü, D. (2020). "Dijital ebeveynlik ve mobil uygulamalar: Dijital ebeveynlerin mobil uygulama kullanım pratiklerinin incelenmesi". *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 50: 56-73.

Gür, E. (2019). "Aşı kararsızlığı – Aşı reddi". *Türk Pediatri Arşivi*, 54(1): 1-2.

Hou, Z., Tong, Y., Du, F., Lu, L., Zhao, S., Yu, K., Piatek, S., Larson, A.J. & Lin, L. (2021). "Assessing COVID-19 vaccine hesitancy, confidence, and public engagement: A global social listening study". *Journal of Medical Internet Research*, 23(6): e27632.

Jacobson, R. M., St Sauver, J. L., Griffin, J. M., MacLaughlin, K. L. & Finney Rutten, L. J. (2020). "How health care providers should address vaccine hesitancy in the clinical setting: Evidence for presumptive language in making a strong recommendation". *Human Vaccines & Immunotherapeutics*, 16(9): 2131–2135.

Kata, A. (2012). "Anti-vaccine activists, web 2.0, and the postmodern paradigm – an overview of tactics and tropes used online by the anti-vaccination movement". *Vaccine*, 30(25): 3778-3789.

Keelan, J., Pavri, V., Balakrishnan, R. & Wilson, K. (2010). "An analysis of the human papilloma virus vaccine debate on MySpace blogs". *Vaccine*, 28(6): 1535-1540.

Larson, H.J., Jarrett, C., Schulz, W.S., Chaudhuri, M., Zhou, Y., Dube, E., Schuster, M., MacDonald, N.E., Wilson, R. & The SAGE Working Group on Vaccine Hesitancy. (2015). "Measuring vaccine hesitancy: The development of survey tool". *Vaccine*, 33(34): 4165-4175.

Larson, H.J., Jarrett, C., Eckersberger, E., Smith, D.M. & Paterson, P. (2014). "Understanding vaccine hesitancy around vaccines and vaccination from a global perspective: A systematic review of published literature, 2007-2012". *Vaccine*, 32: 2150-2159.

LaVail, K.H. & Kennedy, A.M. (2012). "The role of attitudes about vaccine safety, efficacy, and value in explaining parents' reported vaccination behavior". *Health Education & Behavior*, 40: 544-555.

Ljungholm, D.P. & Olah, M.L. (2020). "Regulating fake news content during COVID-19 pandemic: Evidence-based reality, trustworthy sources, and responsible media reporting". *Review of Contemporary Philosophy*, 19: 43-49.

Loomba, S., de Figueiredo, A., Piatek, S.J., de Graaf, K., & Larson, H.J. (2021). "Measuring the impact of COVID-19 vaccine misinformation on vaccination intent in the UK and USA". *Nature Human Behaviour*, 1-12.

Lupton, D. (2016). *The Use and Value of Digital Media for Information about Pregnancy and Early Motherhood: A Focus Group Study*. *BMC Pregnancy and Childbirth*, 16: 171-181.

Lupton, D., Pedersen, S. & Thomas, G. (2016). "Parenting and digital media: From the early web to contemporary digital society", *Sociology Compass*, 10(8): 730-743.

Ma, J. & Stahl, L. (2017). "A multimodal critical discourse analysis of anti-vaccination information on Facebook". *Library and Information Science Research*, 39: 303-310.

Mackenzie, J. & Zhao, S. (2021). Motherhood online: Issues and opportunities for discourse analysis. *Discourse, Context & Media*, 40: 100472.

Marco-Franco, J.E., Pita-Barros, P., Vivas-Orts, D., Gonzales-de-Julian, S. & Vivas-Consuelo, D. (2021). "COVID-19, fake news, and vacciness: Should regulation be implemented?". *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(2): 744-755.

Martin, S., Kilich, E., Dada, S., Kummervold, P.E., Denny, C., Paterson, P. & Larson, H.J. (2020). "Vaccines for pregnant women...?! Absurt" – Mapping maternal vaccination discourse and stance on social media over six months". *Vaccine*, 38(42): 6627-6637.

McClure, C.C., Cataldi, J.R. & O'Leary, S.T. (2017). "Vaccine hesitancy: Where we are and where are we going". *Clinical Therapeutics*, 39(8): 1550-1562.

Newman, N., Fletcher, R., Kalogeropoulos, A., Levy, D.A. & Nielsen, R.K. (2017). "Reuters Institute Digital News Report, 2017". Erişim 8 Nisan 2021. <https://cutt.ly/qcZrVLY>

O'Callaghan, D., Greene, D., Conway, M., Carthy, J. & Cunningham, P. (2015). "Down the (white) rabbit hole: The extreme right and online recommender systems". *Social Science Computer Review*, 33(4): 459-478.

Opel, D.J., Taylor, J.A., Mangione-Smith, R., Solomon, C., Zhan, C., Catz, S. & Martin, D. (2011). "Validity and reliability of a survey to identify vaccine-hesitant parents". *Vaccine*, 29(38): 6598-605.

Piedrahita-Valdes, H., Piedrahita-Catillo, D., Bermejo-Higuera, J., Guillem-Saiz, P., Bermejo-Higuera, J.R., Guillem-Saiz, J., Sicillia-Montalva, J.A. & Machio-Regidor, F. (2021). "Vaccine hesitancy on social media: Sentiment analysis from June 2011 to April 2019". *Vaccines*, 9(28): 1-12.

Prislin, R., Dyer, J.A., Blakely, C.H. & Johnson, C.D. (1998). "Immunization status and sociodemographic characteristics: The mediating role of beliefs attitudes and perceived control". *American Journal of Public Health*, 88: 1821-1826.

Puri, N., Coomes, E.A., Haghbayan, H. & Gunaratne, K. (2020). "Social media and vaccine hesitancy: New updates for era of COVID-19 and globalized infectious diseases". *Human Vaccines & Immunotherapeutics*, 16(11): 2586-2593.

Qualtrics.com (2021) Survey data cleaning: How to get the most accurate survey data. Erişim tarihi: 23.11.2021 <https://bit.ly/3DNNUv6>

Restivo, V., Napoli, G., Marsala, M.G., Bonanno, V., Sciuto, V., Amodia, E., Calamusa, G., Vitale, F. & Firenze, A. (2015). "Factors associated with poor adherence to MMR vaccination in parents who follow vaccination schedule". *Human Vaccines & Immunotherapeutics*, 11: 140-145.

Ritchie, H., Mathieu, E., Rodes-Guirao, L., Appel, C., Giattino, C., Ortiz-Ospina, E., Hasell, J., MacDonald, B., Beltekian, D., Dattani, S. & Roser, M. (2021). *Statistics and Research Coronavirus (COVID-19) Cases*. Ourworldindata.org, Erişim tarihi: 18.11.2021 <https://bit.ly/30D5V7q>

Rodriguez N.J. (2016). "Vaccine-hesitant justifications: "Too many, too soon" narrative persuasion, and the conflation of expertise". *Global Qualitative Nursing Research*, 3: 1-10.

Romer, D. & Jamieson, K.H. (2020). "Conspiracy theories as barriers to controlling the spread of COVID-19 in the U.S.". *Social Science and Medicine*, 263: 1-8.

Roozenbeek, J., Schneider, C.R., Druhurst, S., Kerr, J., Freeman, A.L.J., Recchia, G., van der Bles, A.M. & van der Linden, S. (2020). "Susceptibility to misinformation about COVID-19 around the world". *Royal Society Open Science*, 7(10): 201199.

Rozbroj, T., Lyons, A. & Lucke, J. (2019). "Vaccine-hesitant and vaccine-refusing parents' reflections on the way parenthood changed their attitudes to vaccination". *Journal of Community Health*, 45: 63-72.

Sallam, M., Dababseh, D., Eid, H., Hasan, H., Taim, D., Al-Mahzoum, K., Al-Haidar, A., Yaseen, A., Ababneh, N.A., Assaf, A., Bakri, F.G., Matar, S. ve Mahafzah, A. (2021). "Low COVID-19 vaccine acceptance is correlated with conspiracy beliefs among university students in Jordan". *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(5): 2407-2420.

Scerri, M. & Grech, V. (2020). "COVID-19, Its novel vaccination and fake news—What a brew". *Early Human Development*, 105256.

Shoup, J., Wagner, N., Kraus, C., Narwaney, K., Goddard, K. & Glanz, J. (2015). "Development of an interactive social media tool for parents with concerns about vaccines". *Health Education & Behavior*, 42: 302-312

Smith, N. & Graham, T. (2019). Mapping the anti-vaccination movement on Facebook. *Information, Communication & Society*, 22(9), 1310-1327.

Smith, T.C. & Reiss, D.R. (2020). "Digging the rabbit hole, COVID-19 Edition: Anti-vaccine themes and the discourse around COVID-19". *Microbes and Infection*, 22: 608-610.

Smith, P.J., Chu, S.Y. & Barker, L.E. (2004). "Children who have received no vaccines: Who are they and where do they live?". *Pediatrics*, 114: 187-195.

Solmaz, B., Tekin, G., Herzem, Z. & Demir, M. (2013). "İnternet ve sosyal medya kullanımı üzerine bir uygulama". *Selçuk İletişim Dergisi*, 7(4): 23-32.

Tang, L., Fujimoto, K., Amith, M., Cunningham, R., Costantini, R., York, F., Xiong, G., Boom, J. & Tao, C. (2021). “Down the rabbit hole” of vaccine misinformation on YouTube: Network exposure study”. *Journal of Medical Internet Research*, 23(1): e23262

Türkiye İstatistik Kurumu (TUIK), (2019). <https://bit.ly/2W4wBJR>

Türkay, M., Ay, E.G. & Aytekin, M.R. (2017). “Antalya ilinde seçilmiş bir grupta aşı karşıtı olma durumu”. *Akdeniz Tıp Dergisi*, 2: 107-112.

Usul, A.S. (2021). İlk CoronaVac aşısı Sağlık Bakanı Koca’ya yapıldı. Anadolu Ajansı, Erişim tarihi 18.11.2021 <https://bit.ly/3HxkcmT>

Ülker, P. (2021). “İnfodemi: Türkiye’de yalan haber salgınında artış”. *Deutsche Welle Türkiye*, Erişim: 5 Nisan 2021. <https://cutt.ly/IcQ9Cid>

Weiner, J.L., Fisher, A.M., Nowack, G.J., Basket, M.M. & Gellin, B.G. (2015). “Childhood immunizations: First-time expectant mothers’ knowledge, beliefs, intentions, and behaviors”. *Vaccine*, 33(Suppl. 4), D92-D98.

Wheeler, M. & Bottenheim, A.M. (2013). “Parental vaccine concerns, information source, and choice of alternative immunization schedules”. *Human Vaccines & Immunotherapeutics*, 9: 1782-1789.

Wilson, K. & Keelan, J. (2013). “Social media and the empowering of opponents of medical technologies: The case of anti-vaccinationism”. *Journal of Medical Internet Research*, 15(5): e103.

Wilson, S.L. & Wiysonge, C. (2020). “Social media and vaccine hesitancy”. *BMJ Global Health*, 5: e004206.

Witteman, H.O. & Zikmund-Fisher, B.J. (2012). “The defining characteristics of web 2.0 and their potential influence in the online vaccination debate”. *Vaccine*, 30(25): 3734-3740.

Wolfe, R.M. & Sharp, L.K. (2002). “Anti-vaccinationists past and present”. *The BMJ*, 325(7361): 430-432.

World Health Organization (2019). “Ten threats to global health in 2019”. Erişim tarihi: 27.06.2021. <https://bit.ly/3h1nxzw>

Yıldız, Y., Telatar, T.G., Baykal, M.H., Aykanat-Yurtsever, B. & Yıldız, İ.E. (2021). “COVID-19 pandemisi döneminde aşı reddinin değerlendirilmesi”. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 11(2): 200-205.

Yiğit, T., Oktay, B.Ö., Özdemir, C.N. & Moustafa-Pasa, S. (2020). “Aşı karşıtlığı ve fikri gelişimi”. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(53): 1244-1261.

Araştırmacı Katkı Oranı: 1: %60, 2: %40

Destekleyen Kurum/Kuruluşlar: Herhangi bir kurum/kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.